

КОСОВСКИ МОТИВИ У ДРАМСКОМ СТВАРАЛАШТВУ МАТИЈЕ БАНА ИЗМЕЂУ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ, РЕЛИГИЈЕ И ПОЛИТИКЕ

То није ваздух за дисање, то је ваздух за певање.

Никита Станеску, Срби

У раду се анализира фреквентност косовских мотива и начин њихове обраде у драмском стваралаштву Матије Бана у односу према народној књижевности, политици и религији. Полазећи од књижевнотеоријских ставова Матије Бана, утврдићемо да се косовски мотиви у његовом драмском стваралаштву јављају само у оквиру жанра трагедије. Средишњи део рада чини анализа Банове обраде косовских мотива – издаје, братоубиства, неслоге, кнежеве вечере, клетве, заклетве и јунаштва, у оквиру које уочавамо да централна фигура Косовске битке постаје владар, кнез Лазар, као и да политика добија превагу над религијом и епским јунаштвом. У завршном делу рада проналазимо узрок политизације косовских мотива и одсуства царства небеског. На крају рада истиче се место и значај Банове *Косовске шрилогије* у богатој традицији уметничког стваралаштва са темом Косовске битке.

Кључне речи: трагедија, *Косовска шрилогија*, издаја, братоубиство, неслога, кнежева вечера, клетва, заклетва

I Књижевнотеоријски погледи Матије Бана и проблем драмских жанрова

„Србину је драмски облик у крви“, говорио је Матија Бан, а сведочанство о реченом дао је у *Драмским назорима* (1892) кроз хронолошки преглед заступљености *драмских елемената* од усмене књижевности до уметничких приповедака и драмског стваралаштва код Срба. „Србин

¹ mirjanab027@gmail.com

више него други Словени све драматише, дијалогише, па изгледа да је самом природом свога духа позван да у драматици учини обрт [...] и потисне ову умјетност на нову стазу“, истакао је Бан (1892: 9).

Елемент драмског више од било које друге теме везане за историју и живот Срба садржи интерпретација Косовске битке која представља један од преломних догађаја српске историје. У драмском стваралаштву Матије Бана може се издвојити циклус *Косовска трилогија* са наведеном битком као централним мотивом, а њега чине драме *Смрт Уроша V*, у којој уочавамо мотив братоубиства, издаје, али и почетак пропасти српског царства, *Краљ Вукашин*, која говори о предвечерју Косовске битке када су издаја и неслога кулминирали, као и *Цар Лазар или Пројасић на Косову*, која предочава тренутке непосредно пре битке и њен ток.

Међу жанровским одредницама драмског стваралаштва Матије Бана могу се наћи мелодрама (*Мејрима*, *Миљенко и Добрила*), трагедија (*Цар Урош*, *Краљ Вукашин*, *Цар Лазар или Пројасић на Косову*) и јуначка драма (*Кнез Никола Зрињски*, *Маројица Кабога*). У *Назорима*, иако су настали пред крај Бановог књижевног рада, нема објашњења разлике између одредница трагедија и јуначка драма. Бавећи се подробније анализом Банових драма, Марта Фрајнд (1996: 202) је у његовом стваралаштву уочила импулс за настанак „нове“ историјске драме, а неким од њених карактеристика сматрала је живахну и богату композицију радње, сложене и изврсно вођене драмске заплете са подједнако заступљеном „психијском“ и „догађајном“ радњом. Међутим, из наведене анализе изостаје проблем Банових жанровских одредница.

Драма *Краљ Вукашин* објављена је 1837, *Цар Урош* 1857, а *Цар Лазар* 1858. У распону од двадесетак година Бан своје историјске драме назива трагедијама. Наредне драме са историјском тематиком – *Таковски усџанак* и *Ускрс српске државе*, које су, заправо, два дела *Српских Цвијети*, објављене 60-их година, немају ближу жанровску одредницу осим што су назване драмама. *Маројица Кабога* и *Кнез Никола Зрињски*, објављене 80-их година 19. века, одређене су као јуначке драме. Ако сам Бан није појаснио овакав избор, морамо кренути од фрагмената које је оставио у вези са појмовима *трагедија* и *јуначка драма*. Прво на шта се можемо позвати у оквиру разматрања наведене разлике јесте Банова подела драмске радње: „Двојаки је правац драмске радње: материјални, који се састоји у догађајима, и душевни, којим се истичу човечје мисли, осећања и страсти. Први је епске, а други драмске природе. Први ваља превити над други.“ (БАН 1892: 18) Следећи Банову поделу, радња *Смрти Уроша V*, *Краља Вукашина* и *Цара Лазара* јесте „догађајна“ и великим делом епска, али узимањем издаје, неслоге, људских страсти и велике трагедије народа за тему, наведене драме нису се могле подвести под одредницу

јуначка драма, већ *трагедија*. У прилог реченом иде и чињеница да је у *Краљу Вукашину* доминантнија од било ког лика осуда издаје, а у *Цару Лазару* – трагедија која се приближава надмашила је мит о јунаку Милошу Обилићу. *Кнез Никола Зрињски* и *Маројица Кабога* представљају спој „догађајне“ и „психијске“ радње, али су назване јуначким драмама. Док је у претходним делима у средишту била драма читавог народа, у последња два у средишту је прослављени јунак хрватске, односно дубровачке историје. У првом плану је јунаштво, а не трагика, нити осуда неке људске страсти, те ове драме с правом носе одредницу јуначка драма. Међутим, важно је истаћи да је елеменат „психијског“ у наведеним драмама присутнији него што су то учили књижевни критичари (Камила Луцерна, Јован Деретић, Марта Фрајнд), али да и поред наведеног ове драме неће изаћи из своје жанровске одреднице јер се појам *трагедија* у Бановом драмском стваралаштву везује само за Косовску битку и догађаје који јој претходе и следе. *Српске Цвијетии* остају без ближег одређења јер је тенденција са којом су написане била мотивисање народа за наставак борбе за потпуно ослобођење словенског простора, а с обзиром на чињеницу да је наведени процес још увек пратила неизвесност (сетимо се друштвених, политичких и економских превирања која карактеришу читав 19. век било код нас, било широм света), Бан није могао да да одредницу *трагедија*, јер би то било демотивишуће, али ни одредницу *јуначка драма*, јер је давно прошло време када је физичка снага била услов успеха, те сада успех омогућује мудра политика.

Наш закључак је да је Матија Бан био систематичан не само у *Назорима*, већ и током свог драмског стваралаштва, те да његове драме нису случајно понеле дате жанровске одреднице, већ за то постоји дубљи разлог који се налази у самој концепцији Бановог књижевног рада.

II Косовски мотиви у драмском стваралаштву Матије Бана

Пролазећи кроз митизацију, хришћанско-феудалну свест и идеологије владајућих класа, косовски мотиви су доживљавали разне нивое обраде и били обогаћивани новим. У обради, било народној, било уметничкој, Косовска битка варираће између победе и пораза, Лазар – између владара и мученика, Милош – између једног од учесника битке и симбола части и јунаштва, а Вук – од великаша који је реално сагледао могућности српске војске до издајнице. Формиравши око Косовске битке витешки и црквени култ, колектив и аутори унеће у ову тему мотив царства

небеског који ће постати узрок или оправдање пораза. Дајући преглед косовских мотива и пратећи линију њиховог развоја од паганства, преко хришћанства, до политике и идеологије, М. Поповић (1977: 74-98) као најфреквентније издваја мотиве братоубиства, издаје, неслоге, пропасти српског царства, кнежеве вечере, клетве, заклетве, јунаштва и царства небеског.

Следећи унутрашњи императив писца, родољуба, моралисте и политичара, Бан није могао да заобиђе тему пропасти српског царства. Рођен у Дубровнику где је домољубље душевна храна човекова попут мајчиног млека одојчету, Матија Бан, где год да је одлазио, ово осећање носио је са собом. По доласку у Србију 1844. године, запловивши у њену историју, културу, књижевност и политику, уз то прихвативши и ширећи *словинство*², Бан је ову земљу сматрао стожером словенског света, а преломни догађај у њеној историји – Косовску битку – сматрао је највећом трагедијом овог народа. Резултат свега што је Бан о Србији чуо, што је у њој доживео и што је за њу осећао, јесте *Косовска трилогија*.

Тема Косовске битке и косовски мотиви присутни су у свим видовима стваралаштва Матије Бана. *Моралне и политичне искрице из словенске историје* (1888), хвале врлине које су неговали разни владари³, али садрже и упозорења и опомене које су дате кроз осврт на мотив издаје. У одељку „Издаја кажњена“ Бан пише о томе како је мађарски краљ на пољском престолу (додајући да је „страни владалац увек опасан“), изиграо Пољаке. На крају одељка Бан опомиње читав народ, жигосујући издају и захтевајући оданост и опрезност: „Тешко народу уз туђа краља!“ (БАН 1888: 32)

Два стожера међу мотивима у оквиру теме Косовске битке јесу неслога и јунаштво. О наведеним мотивима Бан је писао у одељку *Искрица* под називом „Племенито јунаштво Милоша Обилића“ (БАН 1888: 39–42). У њему Бан Бранковића назива Милошевим клеветником и Лазаревом издајником, кога прати проклетство до најдаљих покољења. У оквиру наведене теме, у *Искрицама* значајно место припада и мотиву кнежеве

² Светлана Стипчевић (2004: 15–27) износи јасну разлику *словинства* у односу на сличне покрете словенских народа. *Словинство* треба одвојити од идеје *иан-славизма*, која почиње да расте крајем 18, а учвршћује се у 19. веку, и средиште словенског света види у православној Русији. Не треба га везивати ни за *илирство*, нити за *југословенство*. Маричка и Косовска битка сматрају се пресудним датумима за словенски народ, а Србија стожером *словинства*.

³ Једна од таквих врлина је поштење, а њој је посвећен одељак „Владарске врлине“ у којем симбол поштења постаје син убијеног владара, Леско. Међу осталим владарима који су позитиван пример младим нараштајима јесу цар Душан и кнез Никола Зрињски о којима је Бан писао у одељцима „Врлине Душанове“ и „Ироизам Николе Зрињског“. (БАН 1888: 42, 52)

вечере на којој ће доћи до изражаја, а након које ће бити потврђени Милошева част и јунаштво. За даљу анализу битан је податак да у наведеном одељку Бан инсистира на Лазаревој непромишљености као главном узроку моралног слабљења своје војске: уместо да зетове претходно сучи, он брзоплето, пред свим великашима показује своју слабост, сумњу и неповерење. Померање фокуса са Милоша на Лазара у оквиру теме Косовске битке биће присутно и у драми *Цар Лазар*.

Осврћући се на драмско стваралаштво Матије Бана, можемо истаћи да су наведени косовски мотиви присутни у политичким и моралистичким Бановим списима обрађени у *Косовској трилогији*. У наредним одељцима анализираћемо косовске мотиве Банових драма *Краљ Вукашин* и *Цар Лазар* у корелацији са народном књижевношћу, религијом и политиком. С обзиром да наведеним мотивима приступа писац који је био и политичар, покушаћемо да дамо одговор на питање са које позиције Бан приступа обради наведених мотива – са позиције писца, историчара или политичара, а потом и да дамо прихватљиво објашњење одсуства мотива царства небеског у његовим делима.

III Издаја и братоубиство

Мотив издаје има вишеструку обраду у народној књижевности. Приступајући му кроз релацију муж-жена (*Женидба краља Вукашина*), јунак-побратим (*Бајо Пивљанин и бег Љубовић*), слуга-господар (*Бановић Страхинја*), појединац-колектив (*Комади од различитих косовских ијесема*), народни певач је истакао његову присутност у свим видовима човековог живота и делања. Уочивши његово погубно дејство, народни певач је велику пажњу посветио начину кажњавања издаје и издајника, те се скала казни креће од клетве, преко физичког кажњавања до Божје правде и вечног проклетства. Мотив братоубиства у вези је са наведеним и подједнако је заступљен у народној књижевности као и издаја, о чему сведоче епске песме *Предраг и Ненад* и *Марко Краљевић и браћи му Андријаш*. Бан ће се определити за *словинску* обраду овог мотива. Сматрајући све Словене браћом, појам братоубиства ће у Бановој интерпретацији добити шире значење, те ће се размирице, сукоби и ратови међу Словенима сматрати братоубилачким. Велики утицај на овакву Банову интерпретацију мотива братоубиства имало је Орбиново *Краљевство Словена*, а дата претпоставка се лако да потврдити повлачењем више паралела између *Краљевства Словена* и Банових драма *Краљ Вукашин* и *Цар Лазар*.

Мотиви издаје и братоубиства су код Орбина најфреквентнији у одељку о лози Немањића, а највећа Орбинова критика усмерена је ка

људима које је „племенито немањићко порекло уздигло од ниског рода до највиших положаја и части“ (ОРБИН 2006: 89), а који су се окренули издаји покровитеља. Један од њих је краљ Вукашин. Наведеном лику посвећена је истоимена Банова драма те он постаје први издајица и бра-тоубица у *Косовској трилогији*.

Не означавајући време, нити место радње драме *Краљ Вукашин*, Бан жели да њеној теми да универзално значење: издаја се дешава свуда и у свим временима, а њена последица је трагедија не само по појединца већ, што је страшније, по колектив. У првом чину наведене драме упознајемо се са ликом краља Вукашина који у тренутку драмске радње доживљава губитке Рашке и Нишаве од стране Лазара који се, како Вукашин истиче, осилио, а уз то добио и подршку мајке покојног Уроша Петог. Већ у првом чину сазнајемо узрок и виновника Урошеве смрти: њега је убио краљ Вукашин због жеље да завлада царством. Урошева смрт била је само увод у низ Вукашинових сплетки које ће уследити.

Настојећи да предочи психологију издајице и убице, Бан у више наврата даје Вукашинове монологе који су резултат настојања да се савест угуши. „Не, заиста, кад расудим добро/ Савјест нема шта да ми пребаци“ (БАН 1889а: 25), изговараће краљ Вукашин додајући да је неминовност да „добар човек некада корача злим путем/ да доведе народ свој до среће.“ (БАН 1889а: 20) Првим убиством Вукашин је поништио јуначку част и почео да следи владалачки разум који ће га водити из освете у освету. Раме уз раме са убиством Уроша стоји Вукашинова издаја народа и угрожавање слободе српске земље. Вукашин је у помоћ за остварење својих планова и за борбу против Лазара позвао Мађаре, а потом и Турке. Овај Вукашинов поступак није проистекао из претходног договора са браћом. Напротив, управо је Угљеша тај који види злу коб овог поступка: „Угнездиће се Угри на нашој земљи!“ (БАН 1889а: 40) Уочивши да је Вукашинов поступак „игра о кожи српској“, Угљеша ће се на крају драме приближити епском лику овог великаша и прећи на страну оних „што поглед бацају далеко“. Његове речи садрже и пророчанство о предстојећим догађајима: „А турска помоћ доцнија је пропаст/ сваком ко је прими.“ (БАН 1889а: 41) Бан највише осуђује издају народа и угрожавање слободе, те је онима који су следили личне интересе, па их напустили у тренутку када је слобода земље угрожена – опроштено.

Желећи да у драми уочимо резонера кроз којег ће бити дата осуда издаје, наићи ћемо на потешкоће. Вукашинов непријатељ у драми, Лазар, није његов антипод: обојица су у власти похлепе за влашћу, те Лазарева осуда Вукашиновог поступка није у потпуности уверљива, јер су на више места у драми истицани његова охолост и „хладан разум“ владара. Уверљивија је Јеленина осуда, али је и она прилично субјективна. Јелена

у првом реду осуђује убицу свог сина, па тек онда човека чије су особине штетне по народ. Желећи да наслути судбину издајнице и убице, Бан ће се једино у овом контексту окренути *Библији* и кроз Дијакове речи сугерисати да је „Бог једини свима људ’ма судца.“ (БАН 1889а: 28) У овој драми није изостао ни мотив божје опомене: уочи битке на Марици Вукашин је чуо „глас подземни“ који му прориче смрт због почињених недела уколико се не покаје и не покуша да их исправи. Ова опомена је само делимично утицала на Вукашина: он је свестан да је починио грехове, али кроз разговор са браћом закључује да ће након битке имати све време овог света да их окаје. На крају драме обистиниће се пророчанство „гласа из подземља“ – Вукашина убија Никша, један од многих које је ка њему гонила освета због почињених грехова. На овај начин Бан сугерише да је божанска правда снажна и неизбежна.

У драми *Цар Лазар* Бан доноси лик издајника Вука Бранковића. Мотив издаје ће са личног плана сада прећи на колективни, те ће Вукова издаја бити жигосана као издаја једног народа и узрок његове трагедије.

Радња драме одвија се у Призрену и на Пољу Косову, а драмски заплет је нагавештен већ у првом чину: у рано јутро Лазару у Призрену стижу „црни гласови“ да је Силистрија пала и да „столица бугарских краљева лежи у пепелу.“ (БАН 1889б: 142) Након Шишмановог пада, његов син полази у Турке. Убрзо сазнајемо да су узрок бугарског пораза издаја владара и кукавичлук народа, те ће, анализирајући „црне гласе“, Милош Обилић закључити да Шишманов народ није имао ни пола срца које је било у Шишмановим грудима. Издаја и предаја без борбе су на мети Банове осуде.

У средишту драме је издаја кнеза Лазара, и то од стране зета Бранковића. Следећи традицију епских песама о Косову, Вук и у Бановој интерпретацији не шаље своју војску у бој и оставља владара без помоћи. Међутим, узроци његове издаје су другачије мотивисани у односу на епске песме.

На почетку драме *Цар Лазар*, кроз речи војводе Драшка сазнајемо следеће податке о лику Вука Бранковића: „Одвећ тврдо држи се поштења/ и тог сродства што га с царем веже.“ (БАН 1882б: 146) Лик који износи овакву констатацију биће виновник деструкције Вуковог система вредности и постаће један од унутрашњих издајника и подривача царства. Он је у првом реду издајник свог народа јер се приклонио Турцима након обећања да ће од њих добити бројне повластице. Потом, он је издајница свог надређеног и сплеткарш који ће Вука свесно увући у интригу. Драшко је, такође, и добар психолог: увиђајући да је „увређени понос“ моћно оружје за манипулацију (ово је Марка отерало у Турке), у намери да распламса варницу непријатељства међу Лазаревим зето-

вима и олакша Турцима да покоре Србију, удариће на Вуков понос и пољуљаће његову оданост тасту.

Главна интрига дешава се око наводног Марковог писма. Пишући у Марково име, Драшко износи низ тобоже Маркових обећања и уверавања да су Турци Вука одредили за будућег владара српске земље ако откаже послушност кнезу Лазару и олакша пролаз турској војсци. Марково писмо Вуку је „и мамац и плашило“ (БАН 1889б: 168). Он ће испрва сумњати у Маркову искреност, али ће након Драшкових убеђења прихватити понуду јер „једанпут само у животу/ осмјехне се на човека срећа“ (БАН 1889б: 171). Да би у потпуности приволео Вука, Драшко смишља нову лаж и убеђује га да се и Обилић окренуо Турцима због власти. Закључивши да је „стопут бољи од сродника туђин“ (БАН 1889: 168), Вук најзад прихвата Маркову, односно Драшкову понуду, али мора да нађе начин да избегне укор народа. И поред унутрашњег гласа који опомиње Вука да не верује Турцима („Глас ми неки унутрашњи вели/ Бранковићу, у то не угази“), Вук се приклонио ђаволој страни свога бића и приближио Турке победи.

Најснажнија осуда издаје доћи ће управо од оних који су је иницирали. Говорећи о војводи Драшку, марионети у турским рукама, Хаџи-бег закључује: „Кад и таких у Србаља има/ већ су од сад извјесно нам робље.“ (БАН 1889б: 167) Пратећи развој мотива издаје прво на релацији спољашњи непријатељ-српски народ, а потом и унутар самог народа, све до политичких планова Вука Бранковића, Бан ће закључити да је издаја највећи непријатељ сваког народа и виновник несреће српског.

IV Царство небеско или неслога великаша као узрок трагедије

Мисао водила косовске легенде, према наводима А. Ломе (2002: 133), јесте опредељење за царство небеско. Ова легенда је своју сублиматију нашла у 46. песми друге књиге Вукове збирке. Трагајући за пореклом мотива небеског царства, А. Лома (2002: 135) долази до сазнања да је ово јеванђеоски појам и да се у старој српској књижевности често помиње када је реч о опредељењу владара, али не за смрт у боју, већ за силазак са власти и замонашење. Шта се од епског и хришћанског обрасца задржало у Бановој обради лика кнеза Лазара? Одговор је јасан: Банов Лазар није мученик, већ владар и политичар, те у *Цару Лазару* нема ни помена царства небеског као Лазаревог избора и узрока погибије на Косову. Оно што је задржано од наведеног религиозног мотива јесте

посматрање Косовске битке као судбинског догађаја по питању слободе словенског народа. Међутим, овакав Лазарев поглед на Косовску битку искључиво је дат кроз призму владара коме је слобода народа и земље једини идеал, уз објективност када је у питању бројчана размера између војски:

*Видов данак нек' ријечи судбу
И остјане вјековима сјомен
Ил' коначног српског поражења
Ил' побједи каквих бјеше мало.* (БАН 18896: 226)

Тему пропасти српског царства Бан интерпретира као политичар и реалиста и узроке пропасти српског царства тражи превасходно у историјским чињеницама. Објективни разлог српске трагедије видео је у неслози великаша, те је овој теми дао универзално значење, а путем ње опомену и поруку словенском народу.

Већ у првом чину драме *Цар Лазар* јавља се мотив неслоге међу великашима. О њој сазнајемо „из друге руке“, кроз Милошев разговор са Лазаром. Први који неслогу сматра највећим непријатељем царства и осуђује је јесте Милош Обилић: „Ал' неслогом ради ли се штогод?! Та је царству непријатељ главни!“ (БАН 18896: 139) Корени неслоге међу великашима су дубоки, а најранији податак о њима налазимо у драми *Смрти Уроша V*, где је неслога великаша иницирала распарчавање Душанове земље.

Неслога градацијски излази на позорницу и улази у дом кнеза Лазара. Да је неслога главни проблем његовог дома и државе, потврђују његове речи: „Немам слоге ни у самом дому/ како да је заведем на сабору?“ (БАН 18896: 142) Банова обрада мотива неслоге у Лазаревом дому разликује се од оне у епским песмама: неслога међу Лазаревим зетовима не настаје због свађе њихових жена, него је дубље мотивисана различитим погледима на рат и сопственим интересима. Мотив свађе између Маре и Вукосаве присутан је у драми, али не као узрок, већ као последица неслоге међу пашенозима.

У драми се инсистира на Лазаревом неучествовању у сукобима који постоје међу великашима, али он није у потпуности изузет из ове приче. Приликом Драшковог разговора са Вуком у драми *Краљ Вукашин* изнет је податак да се и Лазар отимао за Урошеву круну. Узимајући ово у обзир, неслога је стигла Лазарев дом као божја казна за почињене грехове. Тако потврђујемо да се Бан, као што се није у потпуности отео епској, није до краја отео ни утицају хришћанске традиције.

Објективно виђење неслоге међу Србима, као и њено дефинитивно одређење узроком српске трагедије, дато је кроз Муратове речи:

*Као што је у Срба јунаштва
Кад би било у з'о час и слоге,
Од њих, валах, пројало би царство.* (БАН 18896: 250)

Док су турски војници окарактерисани као сплеткароши који занемарују кодекс части, турски султан је предмет дивљења Матије Бана, те га узима за резонера. Мурат је приказан као владар који због поштовања етичких принципа заслужује дивљење противника. А он ће се чак и у смртном часу дивити Милошевој храбрости да да сопствени живот зарад остварења заклетве коју је дао свом владару, закључујући да многи његови војници на то нису спремни. Поразно је то што је непријатељ тај који најјасније види проблеме који постоје у српској војсци и пророкује њену пропаст.

Неколико деценија након штампања *Цара Лазара*, Бан ће се још једном окренути узроцима српске трагедије, те ће и тада у први план ставити „спољашње сплетке и унутрашње погрешке“. (БАН 1892: 53)

V Кнежева вечера, клетва и заклетва

Мотив кнежеве вечере незаобилазан је у уметничкој обради теме Косовске битке. Овај мотив, присутан у народној књижевности, у уметничкој обради добијаће епски, хришћански или ритуални карактер.

Овај мотив обрађен је у четвртом чину *Цара Лазара*. Већ у првој појави Бан уводи овај мотив: „Косово. Српска господа сједе по вечери; пред њима су чаше. На пољу се чују страже гдје једна другој довикују.“ (БАН 18896: 228) Митар и Вук примећују да је цар „брижна лица/ мало збори, здравице не носи!“ (БАН 18896: 228) Из њиховог разговора сазнајемо да је међу великашима завладао немир јер су сазнали да је Лазар у некога од њих посумњао, али га још није именовао. Током вечере Лазар оклева са подизањем здравице и све време води неформалан разговор са великашима. Даљи ток разговора открива љутњу великаша јер је Лазар видно нерасположен уочи боја, истиче своју сумњу, али никако да каже ко је њен предмет. Једино што Лазар изговара јесте да је те вечери част јуначка на испиту.

На вечери је присутан и патријарх у функцији лика који ће умирити кнеза истичући да част велможа никада до сада није довођена у питање. На Бановој „кнежевој вечери“ нема химничног тона, те се она разликује од обраде овог мотива у српској народној књижевности. Оваква обрада кнежеве вечере блиска је варијантама забележеним у католичкој среди-

ни⁴, којима је стран појам крсног имена, па је вечера представљена као обичан обед на првом конаку војске која је кренула на Косово. Банова обрада овог мотива блиска је и префеудалном контексту, где се утврђују темељи друштвене заједнице пред тешко искушење које јој предстоји. Овоме иде у прилог питање части у Бановој интерпретацији. Кнежева вечера је овде идеолошки одраз једног друштва које спрема за један други вид борбе који поред физичке снаге укључује политику.

Оно што је из епске традиције Бан задржао у сижеу кнежеве вечере јесте клетва. У народној књижевности Лазарева клетва усмерена је ка здрављу (плодности) и затирању читаве лозе издајника. Клетва у Бановој драми има подједнаку тежину као у епској песми, али је у њеној основи пре свега социолошки моменат – издаја неће донети само срамоту, већ ће домовину оставити без мушких наследника да вековима лежи у ропству:

*Али тешко грјешној души оног
Са којега жене и мајере
Тисућама завију с' у црно,
Са којега звожђем окована
Сва процвили љуто домовина,
На којега се кроз времена вјечна
Гомилају клетве покољења.* (БАН 18896: 226)

Тек након клетве и инсистирања осталих велможа, Лазар именује свог Јуду и подиже чашу Милошу Обилићу. Даљи ток кнежеве вечере прати образац епске песме у којем Милош даје заклетву да ће доказати своје поштење и оданост. Међутим, он не износи током вечере план којим ће то постићи. Важно је поменути да се велможе не слажу са Лазаром и не прихватају квалификацију *издајник* уз Милошево име, већ траже доказе. Како нема доказа за своју тврдњу, и не жели да открије да му је Вук дао дате информације, Лазар показује несигурност, неспретност и неопрезност, а таквим га је Бан видео и као историјску личност и наведено записао у *Назорима*. Један за другим великаши одлазе са вечере, јер је њихова љутња кулминирала. Кнежева осуда зета Милоша услед нечије клевете, створиће јаз између њега и осталих великаша. Он је на овај начин увредио своје саборце и изгубио њихову подршку. Они у њему више не виде идеалног владара. Сремски бан ће овако истаћи своју разочараност у кнеза и остале великаше:

*Бјежим и ја кад не видим руку
Која на нас сѣр'јелу одаиње. [...]
Живои штамо могу одбрании
Од јавнога ма ког најадача,
Ал' не могу оvdје часѣ од шајног.* (БАН 18896: 231)

⁴ Међу њима је једна варијанта Матице хрватске I 1, 58. (ЛОМА 2002: 170)

Сиже кнежеве вечере познаје и заклетву оклеветаног Обилића. Ва-жан детаљ који удаљава Бановог Обилића од епског јесте „рођење суза“ током ноћи коју Милош сам проводи у свом шатору. Оклеветан и пони-жен Милош се осамљује и предаје размишљању како да скине љагу са свог имена. Потом пише писмо Вукосави, и даље ронећи сузе. Међутим, његове сузе нису израз кукавичлука, што би се могло исхитрено закључи-ти. Схвативши да је једини начин да докаже своју храброст и правед-ност убиство турског султана, Милош постаје свестан шта он и његов народ тиме губе. Прво, да би убио султана мора смислити лаж како би доспео у његов шатор, а лаж не приличи јунаку. Друго, тај начин га ли-шава учествовања у бици и ризикује херојску смрт. Опис његове смрти следи епски образац.

Након Милошеве смрти и тренутног стављања његовог јунаштва у први план, даљи ток радње опет у средишту има кнеза Лазара, на чијој храбрости и истрајној борби Бан инсистира у последњем чину своје дра-ме. Лазар је чуо вест о Милошевом подвигу, жали што је касно да испра-ви своју грешку и свестан је да иза њега царство остаје у рукама издајни-ка. Он гине међу последњима, испунивши обећање владара да ће бити уз своје војнике до последњег часа. Кроз разговор Боје и Радића сазнајемо да је Лазар умро кунући свог зета Бранковића. И крај драме налик је епској песми: последњи витезови гину на развалинама српског царства.

Док се у обради мотива кнежеве вечере и клетве Бан удаљио од епског обрасца и окренуо политици, већим делом је епски образац сле-дио у обради мотива заклетве. Попут епског, и Банов Милош је испунио заклетву, али, различито од епског, схватио је њену тежину и њене кон-секвенце по слободу српског народа. Једино је у овом сегменту драме *Цар Лазар* херојски кодекс успео да надвлада мудру политику, а Милош као херој надвисио Лазара као владара и политичара.

VI Јунаштво и/или идеологија

У драмској обради косовске легенде, како смо показали у претход-ном одељку, код Матије Бана је превагу однео лик кнеза Лазара као прототип владара који је у времену када је Бан живео био потребан сло-венском народу.

Јунаке-стожере Косовске легенде, Милоша и Лазара, упознајемо већ у првој сцени *Цара Лазара*. Попут епског Милоша, и Бановог воде „срце и десница“, док се Вук се води само разумом. Тако се већ у првом чину сукобљавају мотиви јунаштва и кукавичлука, али последња реч припада кнезу Лазару који неће исхитрено доносити одлуку о рату. Из оваквог Ла-

зарезог поступка читамо Банов став о предности мудре политике над епским јунаштвом и ратовањем. Борба између заступника епског јунаштва, Милоша, и заступника политичких преговора, Вука, траје током читаве драме. До тренутка када сазнајемо за Вуково клеветање Милоша Обилића и потајне планове о преузимању власти, овај лик је био синоним политичке борбе. Вуков лик ће бити деградиран издајством, те ће једино ликови Милоша и Лазара остати доследни у својим поступцима.

Разлоге за стављање Лазаревог лика у средиште *Косовске трилогије* најбоље је објаснио сам писац у својим *Назорима*: „Милош је епски, не драмски јунак. Природно је да Лазар избија на врх. Милош не може као прост војвода, па метнимо и царев зет, ријешавати без повреде вјероватности, поред живог цара, о миру и војни са Турцима.“ (БАН 1892: 47) Овоме, свакако, треба додати и Баново схватање трагедије, па ће нам узрок Бановом окретању Лазаревом лику као централном бити употпуњен: „Трагедији је задатак да нам омили врлину, а отади порок.“ (БАН 1892: 45) Бирајући између ова два пола трагедије, Бан није превагу могао дати ниједном, јер је и похвалу и осуду сматрао подједнако важним задатком драме. Зато се у њеном средишту мора наћи неко ко је у средини између та два пола; неко ко ће у исти мах да хвали и жигоше. То је лик кнеза Лазара, и то управо овакав каквим га је Бан створио одбијајући црно-белу технику у сликању ликова и опредељујући се за „реалистичну“ школу.

Разлика између Милоша и Лазара најочљивија је преко њихових погледа на рат. На основу Милошевих речи и поступака можемо уочити да је он од првог тренутка био за рат. Борба је за њега питање части, те је спреман да подстакне српску војску да прва нападне турску, превиђајући (или не марећи за) њену бројчану надмоћ. Међутим, за Лазара је рат питање опстанка, и зато неће дозволити војсци да му приступи све док не осети крајњу угроженост српских земаља. Лазар размишља о рату као владар чија је дужност заштита народа и одбрана земље. Зато његово одлагање борбе против Турака не можемо сматрати колебањем или кукавичлуком, већ избегавањем веће штете и „улуде погибије“. Идеал који овај јунак следи је непокорност, али се, за разлику од Милоша који се руководи само физичком снагом, опредељује за политику као један вид борбе. За рат се опредељује након сабора, поштујући избор већине. Епска црта кнеза Лазара задржана је једино у његовој одлучности да буде истрајан у борби:

Краљ у земљи својој

Мора бити посљедњи што пада! (БАН 1889б: 143)

На основу свега наведеног закључујемо да су у средишту Банове *Косовске трилогије* владар и политика. На овај начин је тема Косовске

битке добила нову обраду и, удаљавајући се од епске песме, приближила универзалним темама везаним за државу и власт. Стављањем кнеза Лазара у средиште *Трилогије*, посматрајући га као владара и улазећи у анализу његових политичких поступака, Бан је започео полемику са својим временом. Тема политике и политичке борбе, најављена у *Трилогији*, као и полемички тон и преиспитивање актуелне политичке ситуације, наћи ће се у средишту Банових каснијих драма – *Кнез Никола Зрињска* и *Маријица Кабога*.

VII Закључак

Одраставши и формиравши се као писац и политичар у времену када су у експанзији политички планови хришћанског света везани за афирмисање нација и уједињење, и када се тежи стварању јединствене духовно-политичке климе за борбу против отоманског царства, Бан ће се определити за политичку функцију легендарних казивања о Косову. Политички тренутак у коме Бан живи и ствара тражи глорификовање свих Словена хришћана палих у борби против Турака. Следећи императив духовне климе времена у коме живи, Бан ће у својој драми *Цар Лазар* дати такву глорификацију, али ће прилично ући у домен политике, те ће његова обрада Косовске битке добити другачији карактер од постојећих. Прва разлика у обради ове теме у односу на раније дубровачке писце⁵ тиче се Бановог сагледавања Србије као бедема и центрипеталне силе која ће окупити све Словене.

Рођен у 19. Веку када је наведена тема актуелизована услед историјских догађаја који су овај век обележили, Бан је, несумњиво, имао прилике да о њој, поред *Краљевства Словена*, чита у тамошњој штампи, као и оној у земљама у које је путовао (нпр. У Турској у којој је провео неколико година). Бан настоји да, следећи државотворну климу, својим делом утиче на духовно окупљање словенске нације око косовских хероја и око Србије.

Осврћући се на анализу Банове обраде теме Косовске битке у претходним поглављима, можемо закључити да је Бан наведеној теми приступио као преломном историјском догађају, сатканом од низа чињеница, без удела митологије и легенде. Обрадио је најфреквентније косовске мотиве, али је међу њима успоставио другачију хијерархију од оне која

⁵ Међу писцима са хрватског подручја који су интерпретирали тему Косовске битке поменућемо Бенедикта Курипечића, Лудовига Цријевића, Мавра Орбина, Дубровчане Бартола Ђурђевића, Јакета Лукаревића и Феликса Петанчића, Хваранина Винка Прибојевића, Сплићанина Александра Комуловића и др.

се уочава у делима народне књижевности. Највеће одступање у обради косовских мотива у односу на народну књижевност, код Бана је присутно у истицању значаја политике над јунаштвом, као и у стављању владара, кнеза Лазара, у средиште збивања. Учили смо да у Бановој обради ове теме нема ни трага од Лазаревог, нити Милошевог култа. Такође, у Бановој интерпретацији изостаје и мотив царства небеског. Бан централном лику Косовске битке прилази као владару и ратнику, елиминишући све што су сплеле митологија и религија. Косовски мотиви у драмском стваралаштву Матије Бана нашли су се у функцији истицања политичких ставова овог писца везаних за слободу словенског народа, анализе политичких потеза српских великаша и владара и опомене да „Косовска битка Словена“ у веку у коме је Бан живео још увек траје. Сведоци смо да ни дан данас није завршена.

Цитирана литература

- АРСИЋ, Ирена. *Дубровачке теме 19. Века*, Београд: Ars libri, 2009.
- БАН, Матија. „Dubrovnik cvět narodnoga knjižstva“, за godinu MDCCCLI, Том 3, 1851.
- БАН, Матија. *Државословна разправа с Видовданом*, Београд: Печатња А. Андрића, 1865
- БАН, Матија. *Моралне и политичне искрице из словенске историје*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1888.
- ДЕРЕТИЋ, Јован. *Српска народна епика*, Београд: Филип Вишњић, 2000.
- КОЉЕВИЋ, Светозар. *Наш јуначки еп*, Београд: Нолит, 1974.
- ЛОМА, Александар. *Пракосово – словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд: ЦЗНИ САНУ, 2002.
- ОРБИН, Мавро. *Краљевство Словена*, превод Здравка Шундрица, Зрењанин: Sezam book, 2006.
- ПОПОВИЋ, Миодраг. *Видовдан и часни крст, оглед из књижевне археологије*, Београд: Слово љубве, 1977.
- СТИПЧЕВИЋ, Svetlana. *Dubrovačke studije*, Beograd: ZUNS, 2004.
- ФРАЈНД, Марта. *Историја у драми – драма у историји: огледи о српској историјској драми*, Нови Сад – Београд: Прометеј/Стеријино позорје/институт за књижевност и уметност, 1996.

Извори

- БАН, Матија. *Краљ Вукашин, Дјела*, Београд: Краљевска српска државна штампарија, 1889а.

БАН, Матија, Цар Лазар или Пропаст на Косову, *Дјела*, Београд: Краљевска српска државна штампарија, 1889б.

БАН, Матија, Драмски назори, *Глас*, XXV, Београд: Краљевска академија, 1892.

Mirjana D. Bojanić-Ćirković

KOSOVO'S MOTIFS IN THE PLAYS BY MATIJA BAN:
ON THE BORDERS OF FOLK LITERATURE,
RELIGION AND POLITICS

Summary

Starting from the literary views of Matija Ban, we will prove that Kosovo's motifs in his dramatic works exist only in the genre of tragedy. The central part of the paper is the analysis of Ban's treatment of Kosovo's motifs – betrayal, fratricide, treason, Lazar's dinner, curses, oaths and heroism, in which we observe that the central figure of the Battle of Kosovo becomes Lazar, and that policy was given superiority over religion and epic heroism. In the final part of the paper we found the cause of the politicization of Kosovo's motifs and lack of the kingdom of heaven. Then the paper points out the role and importance of Ban's *Kosovo's trilogy* in the rich artistic tradition dealing with the theme of the Battle of Kosovo.

Key words: tragedy, Kosovo's trilogy, treason, fratricide, discord, Lazar's dinner, curse, oath.